

Постполітичне позасвідоме

Дмитро Шевчук

Останнім часом, коли читаєш давніх і нових класиків політичної філософії – від Платона, Аристотеля, Мак'явелі до Ганни Арендт, Карла Шміта, Лео Штрауса та інших, – здається, що їхні ідеї та діагнози, що стосувалися насамперед сучасного їм політичного життя (античного полісу, Італії на зламі XV–XVI століть, Веймарської республіки тощо), безпосередньо описують і нашу політичну дійсність. Безперечно, це пов'язано з тим, що політична філософія прагне універсальності, шукає певні фундаментальні засади політичної реальності.

Проте нині філософія загалом втрачає фундаментальне значення. Її заступає певне технічне знання, як-от «філософія стилю» чи «філософія літакобудування». А на зміну універсальності приходить своєрідна суміш ідей і концепцій. Нам пропонують тепер уже навіть не «бібліотеку», а «супермаркет», де діють закони інтелектуального маркетингу. Нам дозволено звертатися до ідей, нехтуючи їхній культурний контекст і традицію, з якою вони пов'язані. Часто категорії політичної філософії задля реалізації певного інтелектуального проекту (чи експерименту) і під прикриттям тієї самої універсальності можуть поставати в невластивому для себе значенні.

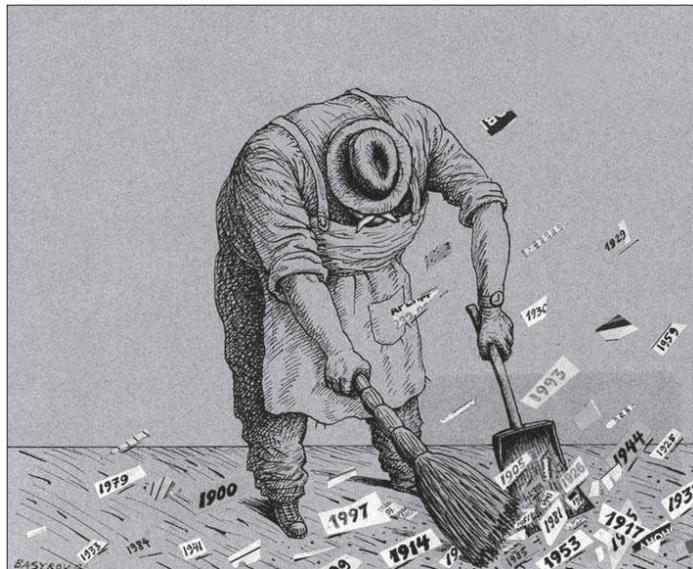
Власне предмет політичної теорії – поняття політичного – втрачає свої смислові обриси. Політику нині прагнуть представити постідеологічною, без звичного поділу на лівих і правих. Політика віртуалізується, а політичні ідеї та програми підлаштовують так, щоб утвердити певний, перефразуючи Лешка Колаковського, «приватний консерватизм» виборців, зіпертий на «впізнаванні» кандидата, а не на рефлексії над ідеями, які той пропагує. Чимраз частіше чути, що політика зникає і ми вступаємо в добу *постполітики*. Цим терміном описують ситуацію в Сполучених Штатах за президентства Барака Обами, у Франції – за президентства Ніколя Саркозі, в Італії – за прем'єрства Сильвіо Берлусконі тощо. Посилюється переконання інтелектуалів, що замість політики ми маємо навіть не пародію на неї, а пастиш, як це назвав Фредерик Джеймсон.

Феномен постполітичного свідчить, зокрема, і про кризу політичної філософії. Сучасна політична філософія втрачає зв'язок із традицією, що влучно здійснювала Ганна Арендт у праці «Традиція й новітня епоха»:

Наша традиція політичної думки розпочалася, коли Платон відкрив, що якась глибоко притаманна філософському досвіду властивість відвертає його від звичайного світу повсякденного людського буття; вона закінчилася, коли від цього досвіду залишилося тільки протиставлення мислення і дій, яка, позбавляючи думку реального змісту, а дію – смислу, робить те і те безглуздим.

Через розрив із традицією політичну реальність нині часто описують не-

чіткими поняттями, пропонують розмиті контексти та релятивізовані цінності, міняють місцями приватне й публічне. У величезному супермаркеті політичних ідей, пропозицій, (квази)ідеологій ми несвідомо походження того чи того «продукту», що часом лише вдає із себе політичне. Зацикленість знаків на собі, пресеція симулякрів, віртуальність дій – усе це тисне на сучасну «політичну тварину», шматує, перетворює на мозаїку (чи, іншими словами, децентралізує, дискурсивізує) будь-які чіткі політичні ідентичності). Отже, свідомий вибір і свідомо дію

Гаріф Басиров. Кінець століття (2000)

зі сфери політичного витісняє продукт чогось, що можна назвати постполітичним позасвідомим. Це дезорієнтує індивіда, якому відтак невтямки, що реальна політика нині зводиться в основному до маніпуляції масами, до використання певних технологій. Тож сучасна «політична тварина» має справу з політичними ритуалами, символічними проявами реалізації влади, а реальна політика постає сферою позасвідомого, бо символи та ритуали приховують справжні політичні інтенції.

У світі постполітики найважливішу роль відіграють передусім нарації та інтерпретації. Зрозуміти це допомагає концепція політичного позасвідомого, представлена у працях Фредерика Джеймсона, який розглядає тексти як ідеологічно закодовані: саме ці коди і складають політичне позасвідоме, що його, своєю чергу, можна представити як соціально-символічне позасвідоме, оприявнюване за допомогою фізичної форми.

Разом із тим, можна припустити, що постполітика – це не справа рук сучасних політтехнологів, але результат розвитку політичної філософії від початку Нового часу, коли Аристотелеву візію політики заступило Мак'явеліве і Гобсове розуміння політичного. Тоді зі сфери політичного фактично було витіснено людину та природне начало, а також мораль, їх замінили технології та штучні конструкції владарювання. Постполітичне, отже, – це постлюдське,

штучне. Аристотель, як відомо, у «Політиці» стверджував, буцімто держава є продуктом природного виникнення і належить до того, що існує за природою. Крім того, людина за своєю природою є істотою політичною, а політика і мораль нерозривно пов'язані: людина здатна розрізняти добро і зло, справедливість і несправедливість, що становить, згідно з Філософом, основу сім'ї і держави. Починаючи від Ніколо Мак'явелі, розуміння політики змінюється. Автор «Державця» відомий тим, що розділив політику та мораль. Найприроднішим для нього є пристрасть до завоювань. Тому важливу роль відіграють способи та інструменти (інакше кажучи, технології) здобуття

Слід також згадати, що у співвідношенні політична теорія – політична реальність можливі передусім два аспекти. Перший, коли політична теорія є наслідком політичної реальності. Наприклад, антична політична філософія осмислювала поліс, що вже існував. Другий же аспект, коли політична теорія випереджає політичну реальність. Власне тоді народжується концепт постполітичного, бо виникає прагнення вийти поза межі актуального стану речей, поза межі політики. Політична теорія несе в собі потенціал здійснення своїх ідей, тому цей концепт поступово вбудовується в реальність, несучи надію «дивного нового світу» і, таким чином, урештучуючися.

Постполітику тлумачать як політику уникання суперечок і суперечностей, що пов'язано також із прийняттям концепції кінця історії. Френсіс Фукуяма, який проголошував її, не був у цьому оригінальний: він сам згадує про пропагування цієї ідеї у концепціях історичного поступу Гегеля та Маркса. Фукуяма звертає увагу на те, що в ситуації постісторії долаються конфлікти. В статті «Кінець історії» він пише:

Кінець історії печальний. Боротьба за визнання, готовість ризикувати життям задля суто абстрактної ідеї, ідеологічна боротьба, що вимагає відваги, уяви та ідеалізму, – замість всього цього – економічний розрахунок, нескінченні технічні проблеми, піклування про екологію та задоволення вишуканих потреб споживача. В постісторичний період немає ні мистецтва, ні філософії; є лише музей людської історії, що пилюно оберігається.

Аби краще зрозуміти постполітику як уникання конфліктів і політичних спорів, варто звернутися до концепції нейтралізації та деполітизації Карла Шміта. Цей мислитель представляє концепцію політичного, зорієнтовану на те, щоби виокремити специфічну ознаку політичного, яка, своєю чергою, дасть змогу вирізняти його серед інших феноменів. Такою ознакою для нього слугує розрізнення друга та ворога; саме воно дає критерій для означення поняття політичного. Протилежність друг–ворог, за Шмітом, – це «протилежність найінтенсивніша, найгравітніша, і будь-яка конкретна протилежність є протилежністю політичного, чим більше вона наближається до крайньої точки, розділення на групи “друг–ворог”». Політика, отже, це сфера розгортання конфлікту, – «дійсної боротьби», зі слів мислителя. Коли ця боротьба зникає, ми вступаємо в ситуацію постполітики: «Світ, у якому було б усунуто <...> можливість такої боротьби, остаточно умиротворена земля куля стала би світом без розрізнення друга й ворога, а внаслідок цього світом без політики». Слід також згадати, що критикуючи буржуазний лібералізм, Шміт виокремлює його парадоксальність: з одного боку той не є радикальним у політичному сенсі, відкидає державу, прагне нейтралізації та деполітизації, тобто, іншими словами, постполітики; а з другого – його декларації мають політичний зміст, бо полемічно спрямовані на державу та її владу. На Шмітову думку, така роздвоєність і парадоксальність заважають лібералізові створити

влади. Саме до цього зводиться нова політика – постполітика щодо політики в Аристотелевому розумінні. У політичній філософії Томаса Гобса Левіяфан, тобто Держава, – утворення штучне, а не природне. Левіяфан – це штучна людина, пише філософ. За Гобсом, «природні закони (як-от справедливість, неупередженість, скромність, милосердя і (загалом) поведінка щодо інших така, як ми бажали би, щоби чинили щодо нас) самі собою, без страху перед якоюсь силою, яка змушує їх дотримуватися, суперечать природним пристрастям, які ваблять нас до упередження, гордості, помсти тощо». Природний стан – війна всіх проти всіх – стає для людини загрозою, що вимагає створення штучного політичного конструкту.

Тому постполітику можна розуміти як концепт політичної філософії, який віднаходимо в різних традиціях політичної філософії. Його прояви та ті чи ті варіанти трапляються в лібералізмі (заміна політики громадянським суспільством), в утопічному соціалізмі та марксизмі (політика долається утвердженням утопічного чи комуністичного суспільства), консерватизмі чи традиціоналізмі (політика редукується до дотримання традиції). Концепт постполітики пов'язано з новочасними концепціями історії (соціокультурного розвитку). Тричленне бачення історії фактично передбачає рух від передполітичного до політичного і потім до постполітичного стану суспільства.

позитивну теорію держави та політики, бо він намагається «вивести політичне з етичного і підкорити його економічному».

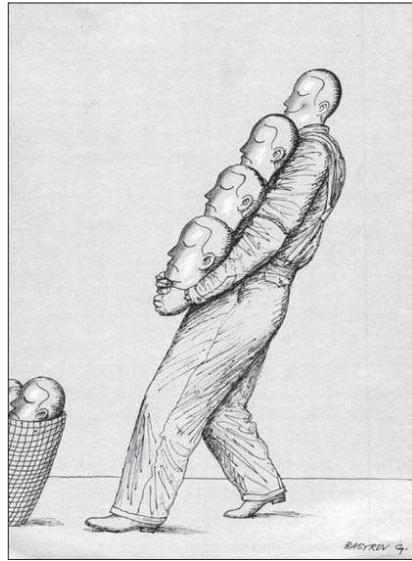
В праці «Епоха деполітизації і нейтралізації» німецький філософ окреслює чотири основні стадії європейської культури від XIV до XX століття: теологічну, метафізичну, гуманітарно-моралістичну й економічну. Послідовність цих стадій – це також низка послідовних нейтралізацій:

Сфера, яка досі була центральною, нейтралізується, бо перестає бути центральною, а на ґрунті нової центральної сфери є надія знайти якийсь мінімум однаковості та загальних передумов, що уможливило безпеку, очевидність, взаєморозуміння та мир.

Отже, європейське людство постійно переходить зі сфери боротьби у нейтральну сферу, а тому постійно прагне постполітики. І то Шміт стверджує, що новонабута нейтральна сфера негайно стає простором боротьби та конфліктів, а тому відразу виникає прагнення вийти в нові нейтральні сфери. В XX столітті, здавалося б, знайдено сферу цілковитої нейтралізації та деполітизації – сфера техніки: «Очевидність вельми поширеної нині віри в техніку зіперто лише на тому, що могли повірити, ніби саме техніка представляє собою бажаний абсолютно й остаточно нейтральний ґрунт». Процес постійної нейтралізації добігає тут кінця, а постполітика проявляється в уявленнях людини, представника маси, яка позасвідомо вірить, ніби за допомогою техніки можна віднайти абсолютну деполітизацію. Однак, за Шмітом, ми повинні усвідомлювати, що найчастіше техніка – це лише знаряддя, інструмент, зброя. Сучасність натомість свідчить, що її можна використовувати як задля миру, так і задля війни. Ситуація відчуття абсолютної нейтралізації та деполітизації перетинається із «гуманом імені і слів, із якими працює психотехнічна машинерія масового навіювання».

З огляду на це проявляється ще одне загальне розуміння постполітики, яке привертає нашу увагу до проблеми сучасних можливостей опанувати політичний дискурс. У ситуації постполітики панує риторика, маніпулювання словами та їхнім значенням. Постполітика пов'язана із дискурсивізацією та технологізацією (чи навіть віртуалізацією) влади. Нині доволі часто можна почути, що відбувається зміна парадигм (або онтологій), коли постає усвідомлення панування дискурсів, а також технологій (найчастіше комунікативних) для творення та функціонування тих чи тих дискурсів. Та чи та політична дія стає можливою і набуває сенсу саме завдяки певному дискурсові. Таке панування дискурсів і технологій пов'язують із тим, що новочасна наука переносить наголос із предметів на процеси: як вдало завважила Ганна Арендт у статті «Поняття історії: давнє і сучасне», «науковці переключили увагу з пошуків “що” на дослідження “як”». У XX столітті до цього додався лінгвістичний переворот, пов'язаний із усвідомленням сили мови, її здатності творити світ (передусім соціальний і політичний). Мова набуває статусу інструмента соціальної влади.

Постполітику можна також розуміти як продукт масової культури. Варто виокремити два погляди на феномен постполітичного у його зв'язку зі становленням масового суспільства. З одного боку, постполітика – це ситуація, коли політикою починає займатися загал, сферу політичного захоплює «бунт мас». Критикам масової культури, що стоять на елітаристських позиціях, властиве переконання, ніби маси нездатні обирати власну долю та керувати суспільством. А тому вихід мас на сцену історії можна вичерпно охарактеризувати як настання епохи постполітики, описуючи цю ситуацію за Хосе Ортегою-і-Гасетом, який у «Бунті мас» говорить про гіпер-

Гаріф Басиров. Людина з головами

демократію, коли маси діють без закону за допомоги матеріального тиску. До маси належить кожен, хто сам не дає собі обґрунтованої оцінки – доброї чи злої, а натомість почувається «таким як усі», і ця тотожність його не тривожить, а навіть тішить. Панування мас Ортега-і-Гасет окреслює низкою негативних характеристик, як-от «брутальна влада мас», «новітнє варварство», «примітивізм», «епоха самовдоволеного панача».

З другого боку, постполітичне розуміється як продукт масової культури, в рамках якої для пересічної людини відпадає потреба займатися політикою. В сучасних демократичних суспільствах, безперечно, кожен член суспільства зберігає потенційну можливість узяти участь у політичному житті. Однак більшість людей цієї можливості не реалізує, задовольняючись популізмом, обіцянками та спостереженням життя публічних осіб. Ця більшість покладається на державну адміністрацію, яка, зрештою, не є власне політикою. Політику натомість замінює медійний образ та інтерпретація політичних подій. Доволі часто людиною просто має справу з віртуальними проблемами та віртуальними їх розв'язанням на екранах телевізорів, вважаючи це реальним проявом політики.

Отже, концепт постполітики – це попередження нам про панування симулякрів. Сучасність вразлива на знаки, які відсилають не до речей

дійсності, а до інших знаків чи самих себе, або й узагалі втрачають референт. Виробничтво знаків переважає над виробництвом предметів (інколи можемо почути про те, що одним із феноменів сучасності є так звана семіотична експансія). Ми входимо в еру симулякрів, коли зникає метафізика, реальне стає операційним, а референція зникає. Політика, втворюючи симулякри, шукає свого заперечення, аби уникнути власного кінця. Жан Бодрійєр у праці «Симулякри та симуляція» пише:

Усе переходить у свою протилежність, аби залишитися в пам'яті людей у своєму очищеному вигляді. Всі влади, всі інституції говорять про самих себе із запереченням, намагаючися через симулювання смерті уникнути дійсної агонії. Влада може інсценувати власне вбивство, аби віднайти проблиск існування та легітимності.

Заперечення політикою себе самої проявляється, за Бодрійєром, у тому, що зникають традиційні поділи на лівих і правих: «Ліві дуже добрі самі, і мимохоть, виконують роботу правих... Праві також мимохоть виконують роботу лівих». Отже, в політиці панує лише маніпуляція, коли позитивне і негативне перекривають одне одне, і немає ані пасиву, ані активу.

Слід, утім, висловити сумнів: а чи не є так, що, діагностуючи постполітичне, політична філософія насправді його конструює? Інколи можемо мати враження, що концепції постполітичного випереджають політичну дійсність настільки, що полишають увагою істотні моменти сучасного політичного життя. Згадаймо й про те, що дехто з інтелектуалів, котрі спочатку проголошували «кінець політики» й «кінець ідеології», згодом відмовлялися від своїх тверджень. Як-от, скажімо, Деніел Бел, який був запевняв, що сучасні суспільства потребують радше технічних, аніж ідеологічних засобів для вирішення проблем, але потім визнав, що його пророкування кінця ідеології було передчасним.

Не погоджуються з тим, що ідеологія та політика зникає, деякі відомі ліві інтелектуали. Славою Жижек, наприклад, левен, що ідеології взагалі не можна уникнути. Він стверджує, що мінімальний структурний елемент, який потрібен будь-якій ідеології – це її дистанціювання від іншої ідеології, тож постідеологія також є ідеологією, яка дистанціювалася від інших і стверджує, що настала прагматична епоха переговорів і плюралізму, де немає місця для великих ідеологічних проєктів. І вона, для Жижека, найгірша ідеологія з усіх. А Жак Рансьєр у праці «На межі політичного» критикує і твердження про кінець політики, і заклик «повернутися до чистої політики» і відродити класичну політичну теорію, що бачимо в працях Ганни Арендт і Лео Штрауса. На думку французького інтелектуала, теза про кінець політики і теза про відновлення чистої політики є симетричними інтерпретаціями, які мають на меті

витіснити політичне. Це ознака того, що політична філософія потрапляє у зачароване коло. Рансьєр пише:

За нинішньою буфонадою «повернення» політики або політичної філософії слід упізнавати основоположне зачароване коло, в якому обертається політична філософія. Це зачароване коло стосується інтерпретації зв'язків між політичними відносинами та політичним суб'єктом.

Отож концепція постполітики виявляється суперечливою і не відображає повністю сучасну політичну ситуацію. Політика нікуди не зникає, доказом чого є посткомуністичний простір. Перехід від комунізму до посткомунізму в Центрально-Східній Європі подають, зокрема, як перехід від проєкту модерну до проєкту постмодерну. Здавалося б, саме тут ми потрапляємо в царство постполітики. Як відомо, початки постмодерну датують зокрема виходом статті літературного критика Леслі Фідлера «Перетинайте межі, засипайте рови». Тож ландшафт постмодерну – це «подолані межі» і «засипані рови», антимаркаційний простір без поділів і конфліктів (загалом культурних, а тому ідеологічних і політичних). Однак насправді посткомуністична реорганізація політичного простору робить поділи та межі ще наочнішими та відчутнішими. Згадаймо своєрідне відродження націоналізму в посткомуністичній Європі, на що, зокрема, звернув увагу Роджерз Брубейкер у праці «Переобрамлений націоналізм»:

Європа була місцем зародження національних держав і сучасного націоналізму у XVIII ст., як і передбачалося, мала б стати їх цвинтарем наприкінці XX ст. Проте майбутнє, що його Європа нещодавно показала світу, як не прикро, виявилось подібним до минулого. Перша половина 1990-х років стала не очікуваним затуханням, а навпаки – бурхливим відродженням та відродженням національної держави та національної ідеї в Європі.

Постполітика – це, зрештою, один із прикладів сьогочасного «пост-», один із результатів проєкту постмодерну й часу, в якому він здійснюється. Цим можна частково пояснити суперечності концепції постполітичного. Постмодернізм є непослідовним. Одна із непослідовностей полягає в тому, що, проголошуючи кінець ідеології, постмодернізм витворює власну ідеологію. Так само і з політичним: проголошуючи кінець політичного, реалізується політика. Зрештою, про це писав Жак Деріда, стверджуючи, що деполітизація і нейтралізація (зокрема, у тому сенсі, як їх розумів Карл Шміт) – це насправді гіперполітизація. А тому виходить – чим менше політики, тим її більше. Залишається згадати слова Юрія Андруховича з його своєрідної «апології» постмодернізму «Час і місце, або Моя остання територія»: «Тобі кажуть “це – постмодернізм”, ти киваєш у відповідь і знову поринаєш в очікування – тобі не пощастило, це дуже вразлива територія, це сама дійсність, але вона твоя». Власне мій час, моя дійсність – це те, чого ми завжди повинні бути свідомі й чого нам не сміє відібрати жодне постполітичне позасвідоме ані у вигляді концепту, ані у вигляді технології. □